

Jacek Prusak

<https://orcid.org/0000-0002-3204-2251>
Akademia Ignatianum w Krakowie
Jesuit University Ignatianum in Krakow
prusak@tygodnik.com.pl

Jakub Wasiewicz

<https://orcid.org/0000-0002-7744-0499>
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Pedagogical University of Krakow
jakub.wasiewicz@up.krakow.pl
<https://doi.org/10.35765/hw.2023.2263.15>

Data zgłoszenia: 11.05.2023
Data akceptacji: 03.08.2023
Data publikacji: 29.09.2023

Predyktory poczucia opuszczenia przez Boga u katolików w Polsce: analiza codziennych doświadczeń religijno-duchowych i moderująca rola poziomu deklarowanej wiary
Predictors of the Sense of Being Abandoned by God Among Catholics in Poland: Analysis of Everyday Religious and Spiritual Experiences and the Moderating Role of the Level of Declared Faith

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of the presented research was to reveal the predictors and moderators of the sense of abandonment by God as one of the religious-spiritual experiences of Catholics.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The primary research question was to determine what relationship, if it really exists, appears between age, level of declared faith, frequency and intensity of daily religious-spiritual experiences and the sense of abandonment by God.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article discusses the psychological conceptualization of the sense of abandonment by God and its operationalization in research tools, as well as the importance of this issue for research on the struggles with divinity.

RESEARCH RESULTS: As a result of statistical verification of the hypotheses, the relationships between variables were examined and predictors and moderators of the relationships among explanatory variables were established.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: Although all the accepted hypotheses were statistically confirmed, so that it was possible to identify a predictor and moderator

Sugerowane cytowanie: Prusak, J. i Wasiewicz, J. (2023). Predyktory poczucia opuszczenia przez Boga u katolików w Polsce: analiza codziennych doświadczeń religijno-duchowych i moderująca rola poziomu deklarowanej wiary. *Horyzonty Wychowania*, 22(63), 143-155. <https://doi.org/10.35765/hw.2023.2263.15>

of the feeling of abandonment by God, the article points out the limitations of the present study and directions for further research.

→ **KEYWORDS:** **A SENSE OF ABANDONMENT BY GOD, DAILY RELIGIOUS-SPIRITUAL EXPERIENCES, DIVINE STRUGGLES, PSYCHOLOGY OF RELIGION AND SPIRITUALITY, CATHOLICS IN POLAND**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem prezentowanych badań było ukazanie predyktorów i moderatorów poczucia opuszczenia przez Boga jako jednego z doświadczeń religijno-duchowych katolików.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Zasadniczym zagadnieniem badawczym było określenie, jaki, jeśli w ogóle, istnieje związek pomiędzy wiekiem, poziomem deklarowanej wiary, częstotliwością i intensywnością codziennych doświadczeń religijno-duchowych a poczuciem opuszczenia przez Boga.

PROCES WYWODU: W artykule omówiono psychologiczną konceptualizację poczucia opuszczenia przez Boga oraz jego operacjonalizację w narzędziach badawczych, a także wagę tej problematyki dla badań nad zmaganiem z boskością.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Na podstawie statystycznej weryfikacji hipotez badawczych zbadano zależności pomiędzy przyjętymi zmiennymi i ustalono predyktory i moderatory związków pomiędzy zmienną wyjaśnianą a zmiennymi wyjaśniającymi.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Choć wszystkie przyjęte hipotezy uzyskały statystyczne potwierdzenie, tak że udało się wskazać predyktor i moderator poczucia opuszczenia przez Boga, w artykule wskazano ograniczenia niniejszego badania i kierunki dalszych badań.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **POCZUCIE OPUSZCZENIA PRZEZ BOGA, CODZIENNE DOŚWIADCZENIA RELIGIJNO-DUCHOWE, ZMAGANIA Z BOSKOŚCIĄ, PSYCHOLOGIA RELIGII I DUCHOWOŚCI, KATOLICY W POLSCE**

Wstęp

Jedynym sposobem doznawania bliskości jakiejś osoby jest jej doświadczenie. Jedynym sposobem odczuwania bliskości Boga jest więc doświadczenie duchowe, interpretowane religijnie bądź w kategoriach wiary pozakonfesyjnej (Wojtyśiak, 2023). W najnowszej literaturze przedmiotu z zakresu psychologii religii i duchowości przyjmuje się, że duchowość jest kategorią szerszą od religijności, ponieważ nie wszystkie doświadczenia duchowe muszą mieć treść religijną, na co wskazują ich typologie powstałe na podstawie analizy czynnikowej (por. Yaden i Newberg, 2022). Jak pokazują badania sondażowe,

w krajach, gdzie religia jest znacząco obecna w przestrzeni publicznej, 63–85% populacji identyfikuje się jako osoby uduchowione i religijne, a tylko 3 do 11% nie identyfikuje się ani jako religijne, ani jako duchowe. Tak więc w tych krajach dla większości osób duchowość i religia są ze sobą ściśle powiązane (por. Rosmarin i Koenig, 2020) i do takich krajów należy również Polska (por. Bożewicz, 2022). Stąd, zgodnie z przyjętą w literaturze przedmiotu nomenklaturą (por. Rosmarin i Koenig, 2020), będziemy mówili w tym artykule o doświadczeniach religijno-duchowych.

Dotychczasowe badania nad doświadczeniami religijno-duchowymi, które mogą się ze sobą pokrywać, ale nie muszą, pokazały, że w populacji ogólnej średnio 35% badanych ma tego typu doświadczenia, a wśród osób zaangażowanych religijnie nawet 70–80%. Najczęstsze doświadczenia religijno-duchowe są związane z poczuciem obecności i/czy więzi z Bogiem/boskością. Są to doświadczenia przypominające percepcję lub intuicję moralną czy intelektualną, dzięki której respondenci (preceptorzy) uchwytują jakąś niezmysłową sakralną treść, która rzuca im się z pewną oczywistością jako zastana, a nie wytworzona. Treść ta zostaje kognitywnie opracowana w zależności od pojęciowych i przekonaniowych zasobów badanych (por. Yaden i Newberg, 2022; Wojtysiak, 2023). Do doświadczeń religijno-duchowych należą również te, które są związane z poczuciem nieobecności Boga (Głaz, 2021a) czy też milczenia Boga (Prusak i Wasiewicz, 2021), można je rozumieć w kategoriach zmagania z boskością (por. Pargament i Exline, 2022).

Chociaż z różnych badań wynika (zob. Pargament i Exline, 2022), że pozytywne doświadczenia bliskości Boga przeważają nad doświadczeniami związanymi z niemożliwością odczucia bliskości Boga czy nawiązania kontaktu z Bogiem pomimo podejmowanych starań, to te ostatnie nie mają sporadycznego charakteru i są dużym wyzwaniem dla osób religijnych (por. Prusak i Wasiewicz, 2021). Badania nad poczuciem opuszczenia przez Boga prowadzono dotąd głównie za granicą na chrześcijanach różnych denominacji, wśród których przeważali katolicy (Büssing i in., 2013, 2016, 2018, 2020). Poza chrześcijanami badani byli również muzułmanie (Büssing i in., 2021).

Badania nad poczuciem milczenia Boga czy Jego nieobecności/niedostępności przez osoby zaangażowane religijnie w Polsce dopiero od niedawna stały się przedmiotem zainteresowań psychologów i wymagają dalszej eksploracji, ponieważ poza eksploracyjnym badaniem chrześcijan (Prusak i Wasiewicz, 2021) doświadczenie opuszczenia przez Boga było badane głównie na studentach (Głaz, 2014) albo tylko jednej grupie zawodowej – pielęgniarkach deklarujących katolicyzm (Głaz, 2022).

Metodologia badań własnych

Głównym celem obecnych analiz, które są kontynuacją badań eksploracyjnych nad doświadczeniem milczenia Boga wśród chrześcijan (Prusak i Wasiewicz, 2021), była identyfikacja predyktorów i moderatorów poczucia opuszczenia przez Boga grupy katolików na podstawie autodeklaracji ich wiary, ponieważ dotychczas (por. Prusak i Wasiewicz, 2021; Głaz, 2022) nie uwzględniano identyfikacji potencjalnych przyczyn tego

typu doświadczeń za pomocą analizy ścieżkowej. W odróżnieniu jednak od poprzedniego badania, w którym poczucie opuszczenia przez Boga było zdefiniowane za pomocą jakościowego pytania o charakterze opisowym (por. Prusak i Wasiewicz, 2021), teraz wykorzystano skalę Głaza (2021b) przeznaczoną do badania tego typu doświadczenia wśród katolików – co miało zwiększyć zarówno trafność, jak i rzetelność pomiaru. Dodatkowym argumentem za taką operacjonalizacją analizowanej zmiennej wyjaśnianej są wyniki badań socjologicznych, z których wynika, że respondenci mają dużą trudność z ujęciem w słowa swoich przeżyć związanych z poczuciem obecności Boga. Nie wiedzą, jak scharakteryzować to doświadczenie, i w efekcie najczęściej podają opis okoliczności, a nie samego poczucia bliskości Boga (zob. Bożewicz, 2022). Jednym ze sposobów wyeliminowania albo zminimalizowania tego typu trudności jest operacjonalizacja doświadczenia bliskości Boga za pomocą skal mierzących różnorodność, częstotliwość i intensywność doświadczeń religijno-duchowych. Jest to już dobrze ugruntowana procedura badawcza w psychologii, która przyniosła wiele ciekawych wyników (por. Hood et al., 2018; Yaden i Newberg, 2022). Biorąc pod uwagę, że 87% osób, które wzięło udział w badaniu nad doświadczeniem milczenia Boga, uważało się za bardzo religijne (Prusak i Wasiewicz, 2021), postanowiono zbadać interakcję deklarowanej religijności w kontekście poczucia opuszczenia przez Boga, gdyż może być ona różnie interpretowana w zależności od poziomu zaangażowania religijnego (Prusak i in., 2023).

Badana problematyka została ujęta w postaci następujących hipotez badawczych:

Hipoteza 1: Poczucie opuszczenia przez Boga ma związek z wiekiem w taki sposób, że wraz z upływem lat słabnie poczucie bliskości Boga.

Hipoteza 2: Poczucie opuszczenia przez Boga ma związek z poziomem deklarowanej wiary w taki sposób, że im mocniej deklarowana jest wiara, tym większe występuje poczucie nieobecności/niedostępności Boga.

Hipoteza 3: Istnieje pozytywny związek pomiędzy poziomem deklarowanej indywidualnie wiary a intensywnością codziennych doświadczeń religijno-duchowych.

Hipoteza 4: Codzienne doświadczenia duchowe mogą odgrywać rolę predyktora opuszczenia przez Boga, a związek ten moderowany jest przez deklarowany poziom wiary.

W celu oceny obecności i nasilenia poczucia nieobecności Boga w życiu badanych użyto Skali opuszczenia przez Boga (Scale of Abandonment by God; SAG/SOPB) (Głaz, 2021b). Składa się ona z siedmiu pozycji testowych ocenianych na siedmiopunktowej skali Likerta (7 = zdecydowanie zgadzam się, 6 = zgadzam się, 5 = raczej zgadzam się, 4 = trudno powiedzieć, 3 = raczej się nie zgadzam, 2 = nie zgadzam się, 1 = zdecydowanie nie zgadzam się). Poszczególne itemy brzmią następująco: (1) Mimo że towarzyszy mi chwilowe poczucie opuszczenia przez Boga, moje życie wydaje się sensowne i wartościowe; (2) Mimo że towarzyszy mi poczucie opuszczenia przez Boga, ciągle zabiegam o pogłębienie relacji z Nim; (3) Po doświadczeniu poczucia odejścia Boga towarzyszy mi uczucie tęsknoty za Nim; (4) Nawet jeśli mam poczucie opuszczenia przez Boga, jestem przekonany, że Bóg mnie kocha; (5) Mimo poczucia opuszczenia przez Boga ciągle mam nadzieję, że doświadczę jeszcze jego obecności; (6) Mimo poczucia

opuszczenia przez Boga nie uważam, że Bóg mógłby mnie opuścić z powodu moich grzechów czy zaniedbań; (7) Nawet jeśli mam poczucie opuszczenia przez Boga, nigdy nie kwestionuję, że Bóg jest obecny w moim życiu. Skala opuszczenia przez Boga charakteryzuje się dobrą spójnością wewnętrzną (Cronbach's α 0,89) i stabilnością czasową (korelacja test-retest: 0,82; Głaz, 2021b).

Do pomiaru doświadczeń religijno-duchowych użyto Skali codziennych doświadczeń duchowych (Daily Spiritual Experiences Scale [DSES]; Underwood, 2013) w polskiej adaptacji – SCDD (Wasiewicz i in., 2022), która bierze pod uwagę specyficzność polskiej religijności. Skala DSES/SCDD składa się z szesnastu pytań, a respondenci proszeni są o ocenę częstotliwości doświadczeń duchowych na sześciopunktowej skali Likerta: od 1 („nigdy”) do 6 („wiele razy dziennie”). W ostatnim pytaniu, dotyczącym bliskości z Bogiem, respondenci odpowiadają na czteropunktowej skali Likerta: od 1 („nie czuję żadnej bliskości”) do 4 („czuję maksymalną bliskość”). Skala SCDD przyjmuje jednoczynnikową strukturę w polskiej próbie. Spójność wewnętrzną kwestionariusza, oceniana za pomocą α Cronbacha w badaniu obejmującym 738 osób, wyniosła 0,94. Wynik ten wskazuje na satysfakcjonującą rzetelność polskiej wersji SCDD (Wasiewicz i in., 2022).

Autodeklaracja intensywności wiary oceniana była za pomocą pytania badawczego: „Czy uważasz się za osobę głęboko wierzącą?”, z możliwością odpowiedzi na czteropunktowej skali: (4) zdecydowanie tak („zdecydowanie głęboko wierząca”), (3) raczej tak („raczej głęboko wierząca”), (2) raczej nie („raczej przeciętnie wierząca”), (1) zdecydowanie nie („zdecydowanie słabo wierząca”). Pytanie to stanowi zmodyfikowaną wersję pytania ankietowego CBOS: „M14. Niezależnie od udziału w praktykach religijnych, czy uważa Pan(i) siebie za osobę: 1. głęboko wierzącą; 2. wierzącą; 3. raczej niewierzącą; 4. całkowicie niewierzącą (por. Bożewicz, 2022, s. 267).

Arkusze personalny został stworzony przez autora badania w celu określenia następujących zmiennych socjodemograficznych, które pozwoliły na charakterystykę respondentów: płeć, wiek, poziom wykształcenia, status społeczny, autodeklaracja wiary.

Badanie zostało przeprowadzone na ochotnikach, którzy po zapoznaniu się z celem badań wypełnili przygotowany specjalnie kwestionariusz w ankiecie internetowej. W ten sposób respondenci wyrażali dobrowolną zgodę na świadomy udział w badaniu.

Charakterystyka grupy badanej

Uczestnikami badania były osoby dorosłe deklarujące swoją przynależność wyznaniową jako katolicyzm i uważające się za osoby wierzące. Rekrutację uczestników przeprowadzono od stycznia do marca 2022 roku, wykorzystując do tego celu media społecznościowe, a proces doboru próby można określić jako połączenie metod kuli śnieżnej i doboru losowego.

W grupie 292 respondentów było 207 kobiet (70,9%) i 85 mężczyzn (29,1%) pomiędzy 19. a 80. rokiem życia ($M = 42,2$; $SD = 15,0$). Większość, 205 uczestników badania (70,2%) miało wykształcenie wyższe, pozostałe 87 osób (29,8%) – wykształcenie średnie.

Jeśli chodzi o status społeczny badanej grupy, to 127 osób (43,5%) było w związkach małżeńskich, 85 osób (29,1%) to single, 42 osoby (14,4%) były w związku nieformalnym, 17 osób (5,8%) było rozwiedzionych, 13 osób (4,5%) to były osoby duchowne, 8 osób (2,7%) – wdowa/wdowiec.

Jeśli chodzi o poziom deklarowanej wiary w badanej grupie ($M = 2,71$; $SD = 1,27$), to 27 uczestników (9,2%) uznało się za zdecydowanie słabo wierzących, 47 (16,1%) za raczej przeciętnie wierzących, 93 (31,8%) za raczej głęboko wierzących, a 98 (33,6%) za zdecydowanie głęboko wierzących. Statystyki demograficzne zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka socjodemograficzna uczestników badania ($N = 292$)

		<i>N</i>	%	<i>Skumulowany %</i>
Płeć	Kobieta	207	70,9	70,9
	Mężczyzna	85	29,1	100
	Inne	0	0	100
Wykształcenie	Wyższe	205	70,2	70,2
	Średnie	87	29,8	100
Status społeczny	W związku małżeńskim	127	43,5	43,5
	Osoba duchowna	13	4,5	47,9
	Rozwiedziony/a	17	5,8	53,8
	Singiel	85	29,1	82,9
	W związku nieformalnym	42	14,4	97,3
	Wdowiec/wdowa	8	2,7	100

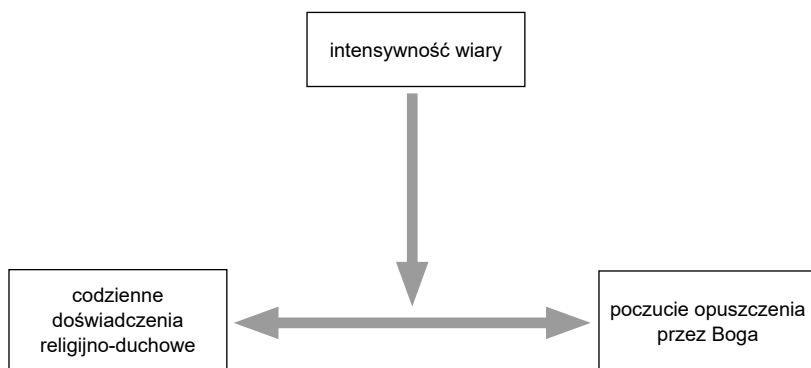
Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań własnych

Do analizy statystycznej wykorzystano darmowe i opensource'owe oprogramowanie statystyczne jamovi (The jamovi project, 2021), które jest oparte na języku programowania R do obliczeń statystycznych (R Core Team, 2021).

Do oceny związków między wiekiem, poziomem deklarowanej wiary, SCDD i SOPB zastosowano współczynnik korelacji Pearsona. Analiza moderacji (*simple moderation analysis*) została przeprowadzona, zakładając interakcyjny charakter poziomu (intensywności) deklarowanej wiary w związku między poczuciem opuszczenia przez Boga a codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi. Z uwagi na to, że obiektem analizy jest jeden moderator i jedna zmienna zależna, do ukazania interakcji wykorzystano schemat regresji wielokrotnej (Baron i Kenny, 1987), który pozwala na zrozumienie wzajemnych relacji między zmiennymi, kiedy ta relacja nie jest jeszcze dobrze poznana, a przedmiotem badania nie są występujące w niej efekty pośrednie (Hayes, 2022; Memon i in., 2019). Poglądowy schemat testowanej relacji przedstawiony został na rysunku 1.

Rysunek 1. Graf przedstawiający zakładany związek między codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga, przy uwzględnieniu moderującej roli autodeklaracji wiary

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do testowanej H1 macierz korelacji przedstawiona w tabeli 2 ukazuje, że istnieje istotna statystycznie ($p < 0,001$), dodatnia współzmiennność o umiarkowanej sile między wiekiem a codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi ($r = 0,296$), poziomem deklarowanej wiary ($r = 0,329$) i poczuciem opuszczenia przez Boga ($r = 0,298$).

Tabela 2. Macierz korelacji Pearsona dla wieku, poziomu deklarowanej wiary, poczucia opuszczenia przez Boga (SOPB) i codziennych doświadczeń religijno-duchowych (SCDD)

	Wiek	SCDD	Autodeklaracja wiary
Wiek	–		
SCDD	0,296***	–	
Autodeklaracja wiary	0,329***	0,719***	–
SOPB	0,298***	0,794***	0,684***

*** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Analiza wyników badania korelacyjnego pozwala na zweryfikowanie testowanych H2 i H3. Wskazuje ona, że codziennym doświadczeniom religijno-duchowym współtowarzyszy ocena poziomu własnej wiary ($r = 0,719$, $p < 0,001$; H3) oraz poczucie opuszczenia przez Boga ($r = 0,794$, $p < 0,001$). Co więcej, poziom deklarowanej wiary dodatnio koreluje z poczuciem opuszczenia przez Boga ($r = 0,684$, $p < 0,001$, H2).

Tabela 3. Wyniki regresji wielokrotnej poczucia opuszczenia przez Boga (SOPB) wyjaśnianego przez codzienne doświadczenia religijno-duchowe (SCDD) oraz interakcja poziomu deklarowanej wiary w tym związku

Predyktory	β	SE	t	P
SCDD*	0,570	0,029	11,849	<0,001
Autodeklaracja wiary*,**	0,168	0,415	3,454	<0,001
SCDD \times poziom deklarowanej wiary***	-0,217	0,015	-5,655	<0,001

* VIF < 0,05

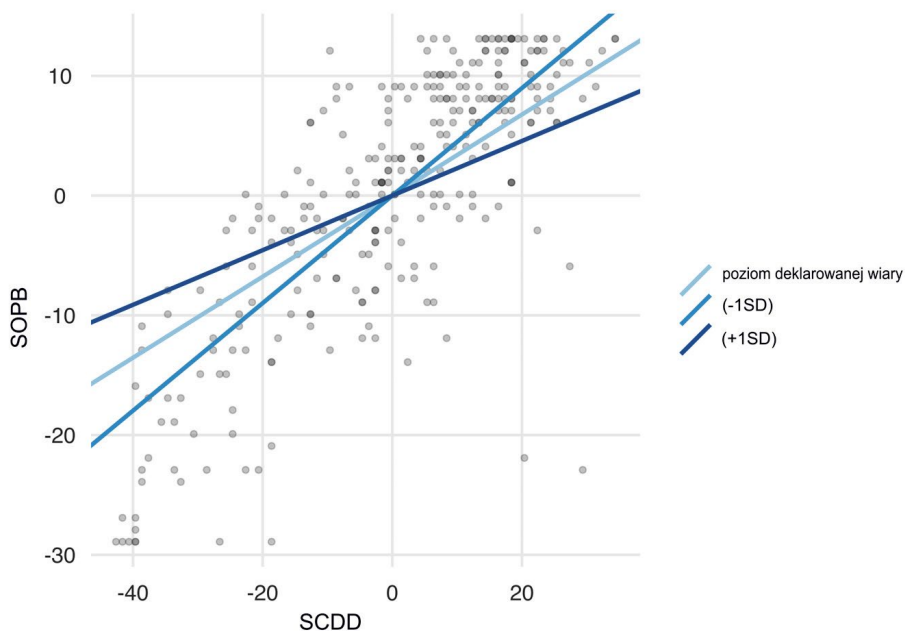
** model bez interakcji: skorygowane $R^2 = 0,622$, $F_{(288)} = 198$, $p < 0,001$

***skorygowane $R^2 = 0,688$, $F_{(288)} = 214,5$, $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do H4 wyniki regresji wielokrotnej zaprezentowane w tabeli 3 wskazują, że poziom deklarowanej wiary ($\beta = 0,168$, $p < 0,001$) i codzienne doświadczenia religijno-duchowe ($\beta = 0,570$, $p < 0,001$) pełnią funkcję predyktorów poczucia opuszczenia przez Boga. W konsekwencji analiza wyników wskazuje, że interakcja między poziomem deklarowanej wiary a codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi jest istotnym związkiem objaśniającym wyniki poczucia opuszczenia przez Boga ($\beta = -0,217$, $p < 0,001$). Dodatkowo, testowany model moderującej roli poziomu deklarowanej wiary w związku SCDD-SOPB wyjaśnia 69% zmienności wariancji (skorygowane $R^2 = 0,688$, $F_{(288)} = 214,5$, $p < 0,001$; H4).

Rysunek 2. Wykres przedstawiający moderującą rolę poziomu deklarowanej wiary w związku między codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiony na rysunku 2 wykres nachylenia linii regresji codziennych doświadczeń religijno-duchowych i poczucia opuszczenia przez Boga ukazuje, że biorąc pod uwagę poziom deklarowanej wiary, związek między codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga nie jest jednakowy. Relacja między codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga jest silniejsza w przypadku osób, które słabiej deklarują swoją wiarę (-1 SD, $\beta = 0,45$, $SE = 0,03$, $t = 14,38$, $p < 0,001$) niż w przypadku osób, których deklaracja wiary jest silniejsza (+1 SD, $\beta = 0,23$, $SE = 0,04$, $t = 6,04$, $p < 0,001$).

Wnioski

Jak pokazały wcześniejsze badania (zob. Prusak i Wasiewicz, 2021), poczucie opuszczenia przez Boga nie jest doświadczeniem sporadycznym wśród polskich katolików (ponad 80% respondentów doświadczyło go przynajmniej raz w swoim życiu) i wyzwalane jest przez różne czynniki – zarówno zewnętrzne (najczęściej bolesna strata, choroba, życiowa tragedia), jak i wewnętrzne (dyspozycyjne), np.: osobiste problemy emocjonalne,

kryzysy wiary itp. Płeć nie okazała się predyktorem tego typu doświadczeń, zaobserwowano natomiast, że poczucie nieobecności Boga było negatywnie skorelowane z wiekiem ($-0,105^{**}$, $p < 0,01$) – tak więc miało ono miejsce rzadziej wraz z upływem lat (por. Prusak i Wasiewicz, 2021). Ponieważ niektóre badania sugerowały wynik odwrotny, tzn. doświadczenie bliskości Boga wraz z wiekiem wyraźnie słabnie (por. Grom, 2019), raz jeszcze została poddana weryfikacji hipoteza o relacji pomiędzy wiekiem a poczuciem bliskości/opuszczenia przez Boga, której miarą była intensywność i różnorodność codziennych doświadczeń religijno-duchowych.

Przeprowadzone badanie pokazało, że wraz z wiekiem osoby przeżywają więcej doświadczeń religijno-duchowych związanych z percepcją transcendencji w codziennym życiu („bliskością Boga”), mają skłonność do percypowania swojego poziomu wiary jako wyższego i jednocześnie intensywniej doświadczają poczucia opuszczenia przez Boga. Wyniki te sugerują, że poczucie obecności Boga nie musi słabnąć wraz z wiekiem, ponieważ pod względem emocjonalnym (przeżyciowym) wiara człowieka dorosłego może rozwijać się bardzo różnie – co zgodne jest z wynikami innych badań (por. Grom, 2019; Saroglou, 2021). Im jest ona „głębsza”, tym silniej powiązana jest z różnorodnością i częstotliwością doświadczeń religijno-duchowych, co jest zgodne z wcześniejszymi ustaleniami (por. Underwood, 2013). Można więc powiedzieć, że poczucie opuszczenia przez Boga nie jest związane z dynamiką rozwoju religijnego w linearny i negatywny sposób, ponieważ doświadczenie bliskości Boga wraz z wiekiem wyraźnie nie słabnie.

Analiza regresji potwierdziła, że intensywność deklarowanej wiary oraz obecność codziennych doświadczeń religijno-duchowych są predyktorami poczucia nieobecności Boga, a moderatorem tego związku może być deklarowany poziom wiary. Im słabsza autodeklaracja wiary, tym silniejszy negatywny związek pomiędzy poczuciem nieobecności Boga a obecnością codziennych doświadczeń religijno-duchowych, co można rozumieć w ten sposób, że niski poziom codziennych doświadczeń duchowych w przypadku osób deklarujących słabszą wiarą wskazywać może na częstsze u nich doświadczenie poczucia nieobecności Boga, niż ma to miejsce u osób z deklaracją silniejszej wiary. W tym wypadku owo poczucie nieobecności Boga jest silnie powiązane ze sposobem przeżywania wiary, która – jak sugerują otrzymane wyniki – nie stwarza poczucia silnej więzi z Bogiem. Z kolei w przypadku osób „głęboko wierzących” relacja pomiędzy codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga jest słabsza, gdyż ich więź z Bogiem jest silniejsza. Równocześnie jednak siła tej więzi sprawia, że doświadczenie poczucia nieobecności Boga jest przeżywane tutaj pozytywnie. Analizując relację pomiędzy poziomem deklarowanej wiary (jej „siłą” czy „głębią”) a poczuciem opuszczenia przez Boga, należy jednak pamiętać, że użyte w badaniu narzędzie (SOPB) zakłada, że poczucie opuszczenia przez Boga ma pozytywne znaczenie w religijności badanej osoby. Wysokie wyniki na owej skali sugerują, że mamy do czynienia z osobą, która głęboko wierzy, że Bóg jest obecny w jej życiu, ufa Mu, bardzo za Nim tęskni i stara się ponownie nawiązać z Nim bliską relację. Obecną trudną sytuację traktuje jako zachętę do pogłębienia swojej wiary, a nie karę ze strony Boga czy odrzucenie (por. Głaz, 2021b).

Niniejsze badanie stawiało sobie za cel identyfikację czynników wpływających na doświadczenie poczucia nieobecności Boga wśród katolików. Analizy ścieżkowe wskazały, że w przypadku badanej grupy predyktorami poczucia nieobecności Boga są codzienne doświadczenia religijno-duchowe oraz deklarowana wiara, a moderatorem związku pomiędzy codziennymi doświadczeniami religijno-duchowymi a poczuciem opuszczenia przez Boga może być poziom owej wiary. Autodeklaracja wiary okazała się więc istotną zmienną w interpretacji badanych korelacji. Biorąc pod uwagę jej znaczenie, należy jednak pamiętać, że w przypadku takiej autodeklaracji, bez odniesienia jej do innych zmiennych kontrolnych badających religijność indywidualną, nie wiadomo, do czego i w jakim zakresie badani odnoszą „siłę” czy „głębnię” swojej wiary. Chociaż w przypadku badanej grupy wyznacznikiem poziomu/siły deklarowanej wiary była intensywność i różnorodność codziennych doświadczeń religijno-duchowych, potrzebne są dalsze badania, w których operacjonalizacja wiary będzie w stanie wskazać na inne przejawy religijności indywidualnej, które mogłyby powiedzieć coś więcej o psychologicznych korelatach poczucia opuszczenia przez Boga.

Nie bez znaczenia dla interpretacji otrzymanych wyników jest również zrównanie w skali SPOB poczucia nieobecności Boga z dojrzałością wiary. Otrzymanie wysokich wyników na tej skali sugeruje bowiem ponadprzeciętną „zażyłość z Bogiem”, a nie tylko normatywny charakter poczucia nieobecności Boga w rozwoju wiary u katolików. Z tego względu kolejne badania powinny uwzględnić bardziej wrażliwe narzędzia do pomiaru poczucia opuszczenia przez Boga wśród osób religijnych (wierzących), które wskazałyby także na inne czynniki związane z tym doświadczeniem i mogłyby mieć na przykład negatywny charakter. Tego typu możliwość sugerują klasycy duchowości chrześcijańskiej, na których dziełach oparta jest teoria stojąca za stworzeniem skali SPOB (por. Głaz, 2021b). W tym celu poczucie opuszczenia przez Boga mogłoby być badane pod kątem jego związku z oschłością duchową (Büssing i in., 2013) oraz czynnikami dyspozycyjnymi. Tak postawione złożone pytania badawcze umożliwią jednocześnie modelowanie wielu zależności (przy wykorzystaniu np. SEM) i pełniejszy opis eksplorowanego zjawiska. Doświadczenie opuszczenia przez Boga jest bowiem trudnym (bolesnym) doświadczeniem emocjonalnym i może trwać długo (powyżej roku) bez konieczności współwystępowania zaburzeń nastroju (np. depresji) (por. Prusak i Wasiewicz, 2021). Interpretowane jako rodzaj zmagania z boskością (por. Pargament i Exline, 2022) może mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne efekty w życiu jednostki. Wyniki niniejszych badań mają więc również implikacje praktyczne w kontekście pracy klinicznej ze zmaganiem religijno-duchowymi i powinny być dalej prowadzone w celu głębszego zrozumienia związków pomiędzy napięciami psychologicznymi a rozwojem duchowym.

BIBLIOGRAFIA

- Baron, R.M. i Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variables distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical consideration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Bożewicz, M. (2022). *Nowy język badań sondażowych nad religijnością. Analizy i próby*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Büssing, A., Baiocco, F. i Baumann, K. (2018). Spiritual dryness in Catholic laypersons working as volunteers is related to reduced life satisfaction rather than to indicators of spirituality. *Pastoral Psychology*, 67, 1–15. <https://doi.org/10.1007/s11089-017-0798-5>
- Büssing, A., Frick, E., Jacobs, Ch. i Baumann, K. (2016). Spiritual dryness in non-ordained Catholic pastoral workers. *Religions*, 7(12), 141. <http://doi.org/10.3390/rel7120141>
- Büssing, A., Günther, A., Baumann, K., Frick, E. i Jacons, C. (2013). Spiritual dryness as a measure of a specific spiritual crisis in Catholic priests: Associations with symptoms of burnout and distress. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2013, art. 246797. <https://doi.org/10.1155/2013/246797>
- Büssing, A., Kerdar, S.H., Akbari, M.E. i Rassouli, M. (2021). Perceptions of spiritual dryness in Iran during the COVID-19 pandemic. *Journal of Religion and Health*, 60, 3347–3371. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01360-0>
- Büssing, A., Starck, L. i van Treeck, K. (2020). Experience of spiritual dryness and acedia symptoms in Seventh-Day Adventists. *Journal of Religion and Health*, 60, 1261–1280. <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01092-7>
- Glaz, S. (2014). The importance of terminal values and religious experience of God's presence and God's absence in the lives of university students with various levels of empathy. *Journal of Religion and Health*, 54, 1052–1067. <https://doi.org/10.1007/s10943-014-9884-5>
- Glaz, S. (2021a). Psychological analysis of religious experience: The construction of the intensity of religious experience scale (IRES). *Journal of Religion and Health*, 60, 576–595. <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01084-7>
- Glaz, S. (2021b). Psychological analysis of religiosity and spirituality: Construction of the Scale of Abandonment by God (SAG). *Journal of Religion and Health*, 60, 3545–3561. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01197-7>
- Glaz, S. (2022). The relationship between meaning in life, life satisfaction and job satisfaction with religious experience in the life of Polish nurses. *Journal of Religion and Health*. <https://doi.org/10.1007/s10943-022-01589-3>
- Grom, B. (2019). *Psychologia religii. Ujęcie systematyczne* (H. Machoń, tłum.). Wydawnictwo PWN.
- Hayes, A.F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.
- Hood, R.W., Hill, P.C. i Spilka, B. (2018). *The psychology of religion. An empirical approach* (wyd. 5). The Guilford Press.
- Memon, M.A., Cheah, J.-H., Ramayah, T., Ting, H., Chuah, F., i Cham, T.H. (2019). Moderation analysis: Issues and guidelines. *Journal of Applied Structural Equation Modeling*, 3(1), 1–11. [https://doi.org/10.47263/jasem.3\(1\)01](https://doi.org/10.47263/jasem.3(1)01)
- Pargament, K.I. i Exline, J.J. (2022). *Working with spiritual struggles in psychotherapy: From research to practice*. The Guilford Press.
- Prusak, J. i Wasiewicz, J. (2021). The experience and correlates of God's silence among Christians. *Religions*, 12(7), 532. <https://doi.org/10.3390/rel12070532>
- Prusak, J., Wasiewicz, J. i Potoczny, W. (2023). Spiritual dryness among people with different levels of religious commitment. Polish adaptation of the spiritual dryness scale: psychometric

- properties and measurement invariance. *Journal of Beliefs & Values*. <https://doi.org/10.1080/13617672.2023.2228157>
- R Core Team. (2021). *R: A language and environment for statistical computing*. <https://www.R-project.org/>
- Rosmarin, D.H. i Koenig, H.G. (2020). *Handbook of spirituality, religion, and mental health* (wyd. 2). Academic Press.
- Saroglou, V. (2021). *The psychology of religion*. Routledge.
- The jamovi project (2021). jamovi. (Version 2.2.3). <https://www.jamovi.org>
- Underwood, L. (2013). *Spiritual connection in daily life: 16 little questions that can make a big difference*. Templeton Press.
- Wasiewicz, J., Krzywoszański, Ł. i Prusak, J. (2022). Factor structure of the daily spiritual experiences scale in a Polish-Christian sample. *Religions*, 13(4), 274. <https://doi.org/10.3390/rel13040274>
- Wojtysiak, J. (2023). *Między ukryciem a jawnością. Esej z filozofii religii i teologii filozoficznej*. Wydawnictwo WAM.
- Yaden, D.B. i Newberg, A.B. (2022). *The varieties of spiritual experience. 21st century research and perspectives*. Oxford University Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>